

Ἡ μετάφρασις αὕτη μετὰ τῶν ἀξιολόγων πινάκων τῆς θ' ἀποτελέσῃ ἀπαραίτητον βοήθημα εἰς τοὺς ἐν Ρουμανίᾳ ἐρευνητὰς τῆς ἱστορίας τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων. Ὅθεν χάριτες ὀφείλονται εἰς τὸν V. Grecu, ὅστις οὐδενὸς ἐφείσθη κόπου πρὸς συγγραφὴν τοιοῦτου ἔργου, καὶ εἰς τὴν Ρουμανικὴν Ἀκαδημίαν, ἣτις ἀνέλαβε τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΗΣ

Francis Dvornik, The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1958, σ. X+342.

Εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας βυζαντινολόγους ὁ καθηγητὴς Dvornik καὶ ἐκ τῶν παλαιότερων ἐπὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῶν Σλάβων μελετῶν του, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ πρό τινων ἐτῶν δημοσιευθέντος ἔργου του περὶ Φωτίου καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Σχίσματος τοῦ 867.

Εἰς τὸ μετὰ χειρὸς βιβλίον ὁ καθηγ. Dvornik μελετᾷ τὴν ἐμφάνισιν, ἐξέλιξιν καὶ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἰδέα τῆς ἀποστολικότητος, τῆς τιμητικῆς δηλαδὴ διακρίσεως ἐκκλησιῶν τινων, τῆς πηγαζούσης ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αὗται ἰδρύθησαν ὑπὸ τινος τῶν Ἀποστόλων (sedes apostolica). Τὸ ὄλον θέμα ἐρυννᾶται, ὡς ὁ τίτλος δηλοῖ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδιαίτερος τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον, ἐν τῇ ἀμύνη του ἔναντι τοῦ τὴν Πέτρειον καταγωγὴν τοῦ θρόνου του ἐπικαλουμένου καὶ ἀπόλυτον μοναρχίαν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀξιοῦντος ἐπισκόπου Ρώμης, ἐδέχθη καὶ ἀνέπτυξε παλαιὰν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ Πρωτόκλητος τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέας ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου.

Εἰς τὴν οὐσίαν ἡ πρώϊμος διάστασις μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀπῆλκει δύο διαφορετικὰς ἀντιλήψεις περὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως. Εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὡς ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ (σ. 3-38), ὡς βᾶσις τῆς κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα ἐμφανισθείσης διαιρέσεως τῆς Ἐκκλησίας εἰς Μητροπόλεις, Ἐξαρχίας καὶ ἀργότερον εἰς Πατριαρχεῖα ἐτέθη ἡ φυσικὴ καὶ διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους. Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς προσαρμογῆς τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτικὴν διαίρεσιν τοῦ κράτους ἔφερε τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὡς προκαθήμενον τῆς ἐκκλησίας τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους, εἰς ἐκτάκτως τιμητικὴν θέσιν.

Εἰς τὴν Δύσιν ὁμως ἴσχυον ἄλλα μέτρα καὶ σταθμά. Ὡς βᾶσις τῆς

ἱεραρχίας καὶ διαιρέσεως τῆς ἐκκλησίας δὲν ἐλαμβάνετο κυρίως ὁ γεωγραφικὸς ἢ πολιτικὸς παράγων, ἀλλὰ ἡ ἀρχαιότης καὶ μάλιστα ἡ ἀποστολικότης τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν (κεφ. II, σ. 39-105). Ὁ κανὼν αὐτὸς ἀνήγαγε εἰς περίοπτον θέσιν τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης, ὡς μόνον ἐν τῇ Δύσει κατέχοντα ἔδραν ἀποστολικὴν καὶ δὴ τὴν ἔδραν τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων Πέτρου. Οἱ πάπαι εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν δὲν παρέλειπον νὰ ἐξάρουν τὸ γεγονός ὅτι ἦσαν *successores Petri*, ἰδιαιτέρως εἰς τὰς σχέσεις των μετὰ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἐξετιμᾶτο μὲν ἡ ἀποστολικότης, ἀλλὰ δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς τίτλος προσπορίζων προνόμια. Οὕτω κατὰ τὴν πρὸ τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου περίοδον καὶ μετὰ ταύτην, ἰδίως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀκακιανοῦ Σχίσματος (484-519 μ.Χ.), προεβλήθη μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφασιν ἡ Πέτρειος καταγωγή τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα προνόμια τῶν παπῶν (κεφ. III, σ. 106-137). Ὅθεν, διὰ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἔναντι τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας θέσιν του, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως προσέλαβε, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος, τὸν τίτλον «ἀποστολικός», βασιζων αὐτὸν εἰς παλαιὰν παράδοσιν καθ' ἣν ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου.

Τὴν παράδοσιν αὐτὴν ἐξετάζει ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ βιβλίου του ὁ συγγραφεὺς. Ἐν ἀρχῇ ἀναπτύσσει τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς τὸ προσκλήνιον τὴν παράδοσιν αὐτὴν (κεφ. IV, σ. 138-180), κατόπιν δὲ ἐπιχειρεῖ σύντομον κριτικὴν ἐξέτασιν τῶν πηγῶν τῆς περὶ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου παραδόσεως, καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἀποκλείεται μὲν νὰ εἶναι ἀληθῆς ἡ παράδοσις αὐτή, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποδειχθῇ ἱστορικῶς βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν (κεφ. V, σ. 181-222). Ἐν συνεχείᾳ ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὴν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἀνάπτυξιν καὶ πλήρη διαμόρφωσιν τῆς περὶ τοῦ Ἀνδρέου παραδόσεως (κεφ. VI, σ. 223-264), τέλος δὲ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν εἰς τὰς μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως διενέξεις, ἀπὸ τοῦ Σχίσματος τοῦ 867 ἕως τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1439).

Ἐπονται πίνακες βραχυγραφιῶν, ἀνεκδότων χειρογράφων χρησιμοποιοθέντων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἐκτενὴς βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (σ. 303-313) καὶ νεωτέρων ἐπὶ τοῦ θέματος βοηθημάτων (σ. 313-328), ἐν τέλει δὲ πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Αὐτὸ τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καὶ τὰ προηγούμενα καὶ τὸ παρὸν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Dvornik εἶναι ἡ πλήρης γνώσις καὶ ἐξαντλητικὴ ἐξέτασις τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, ὡς καὶ ἡ μεθοδικότης καὶ σαφήνεια ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ θεματός του.

Παρὰ ταῦτα, εἰς ὠρισμένα δευτερευούσης ἴσως σημασίας θέματα, θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ ἐπιφυλάξεις ἢ προτείνῃ διαφοροτικὴν γνώμην. Συγκεκριμένως σημειῶνω τὰ ἑξῆς:

1) Ἐν τῇ σ. 79 ὁ συγγραφεὺς, ἐπισκοπῶν τὴν ἄνοδον τοῦ γοήτρου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἰδίως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451), γράφει ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἰδιαιτέρα σημασία εἰς «λίβελλόν» τινὰ ἀπευθυνθέντα πρὸς τὸν πάπα Λέοντα καὶ τοὺς ἐν Χαλκηδόνι πατέρας ὑπὸ τινων κληρικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐν αὐτῷ ὁ πάπας ἀποκαλεῖται «ἀγιώτατος καὶ θεοφιλέστατος οἰκουμενικὸς ἀρχιεπίσκοπος καὶ πατριάρχης». Ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι «αὕτη εἶναι ἴσως ἡ πρώτη χρῆσις τοῦ τίτλου τὸν ὁποῖον ἀργότερον υἱοθέτησαν οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως». Ἐπ' αὐτοῦ σημειῶναι ὅτι ὁ μὲν τίτλος «πατριάρχης» ἀπεδίδετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς τοὺς ἐξάρχους καὶ ἐπισκόπους ἤδη πρὸ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου (βλ. Α. Διομήδους - Κυριακοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (β' ἔκδ., 1897) I, 436-437), ὁ δὲ τίτλος «οἰκουμενικὸς» ἐπίσης εἶχεν ἤδη χρησιμοποιηθῆ διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικόν (406-425 μ.Χ.) ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου ἐπισκόπου Ἰσαακίου (βλ. σημείωσιν Π. Καρολίδου ἐν Ἱστορίᾳ Παπαρρηγοπούλου (ε' ἔκδ., 1925), III, 149).

2) Ἐν τῇ σ. 121 ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἀγὼν τοῦ πάπα Γελασίου I (492-496) νὰ ἐπιβληθῇ ὡς ὑπάτη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀρχὴ προσέκλεισε μὲν ἀντίδρασιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως οἴηται ὅμως ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀρχίζουν ὀλονέν καὶ ζωηρότερον νὰ τονίζουσι τὴν ἀποστολικότητα καὶ τὴν ἡγετικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσιν τῆς Ρώμης. Κατ' ἀρχὴν ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ θρόνου τῆς Ρώμης ὡς ἀποστολικῆς ἐκ μέρους ἀνατολικῶν τινων συγγραφέων δὲν σημαίνει ἀποδοχὴν τῶν αξιώσεων τὰς ὁποίας ὁ πάπας ἐβάσιζεν ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ὁ συγγραφεὺς ἀφίνει νὰ ἐννοηθῇ (σ. 124, 125, 127 καὶ ἀλλαχοῦ).

Ἐν τούτοις ὁ συγγραφεὺς παραθέτει κείμενά τινὰ διὰ νὰ στηρίξῃ τὴν γνώμην ὅτι πράγματι μία μερὶς ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν συνεμερίζετο καὶ ἐπλειοδότει εἰς τὰς φιλοδοξίας τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Μερικαὶ ἀπλάι παρατηρήσεις ὅμως νομίζω ὅτι μειώνουσι τὴν σημασίαν τῶν μαρτυριῶν αὐτῶν.

Ὡς πρῶτον ἐπιχείρημα (σ. 122) προσάγεται ἐπιστολὴ τῶν ἐπισκόπων Δαρδανίας, μέρους τῆς διοικήσεως Ἰλλυρικοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ πάπας Γελάσιος προσαγορεύεται «Dominus, sanctus, apostolicus et beatissimus pater patrum». Αἱ ἐκφράσεις αὗται δεικνύουσι μὲν σεβασμὸν, ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον ὑπαινίσσονται ἀναγνώρισιν ἐκτάκτων προνομίων.

Τὸ Ἰλλυρικὸν ἐξ ἄλλου, ὡς ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς σημειῶναι (σ. 122), ἐξηρητᾶτο ἐκκλησιαστικῶς ἐκ τῆς Ρώμης, γεγονός τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖ ὑπερβολὴν τινὰ τιμητικῶν ἐκφράσεων ἐκ μέρους ὑποκειμένων τῷ πάπᾳ ἐπισκόπων.

Ὡς δευτέραν μαρτυρίαν ὁ συγγρ. παραθέτει (σ. 122-124) ἐπιστολὴν σταλεῖσαν πρὸς τὸν πάπαν Σύμμαχον (498-514) ὑπὸ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐξωσθῆ τῶν θρόνων των ὡς ἀρνούμενοι νὰ

δεχθῶν τὸ « Ἐνωτικὸν » τοῦ Ζήνωνος καὶ τὰς μονοφυσιτιζούσας ἀπόψεις τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀκακίου καὶ τῶν ὁμοφρόνων του ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀντιοχείᾳ πατριαρχῶν. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν πράγματι ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν πάπαν προνομιοῦχος θέσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ εἶναι φυσικὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, εἰς τὰ ὄμματα παντὸς ὀρθοδόξου ὁ πάπας ἦτο ἡ μόνη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κεφαλὴ, ἐφ' ὅσον οἱ λοιποὶ τρεῖς πατριαρχικοὶ θρόνοι τῆς Ἀνατολῆς κατεῖχοντο ὑπὸ αἰρετικῶν πατριαρχῶν, καταδιωκόντων μάλιστα τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἐξηγεῖ ἐπίσης καὶ τὸ ἄκρως κολακευτικὸν διὰ τὸν πάπαν ὕφος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Δωροθέου (σ. 124), ὡς καὶ τὴν περίπτωσιν τῶν Σύρων ἐκείνων ὀρθοδόξων μοναχῶν, τῶν καταδιωκομένων ὑπὸ τοῦ μονοφυσίτου πατριάρχου Ἀντιοχείας καὶ ἐπικαλεσθέντων τὴν προστασίαν τοῦ πάπα Ὁρμίσδα (σ. 127 - 128).

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τέλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου πρὸς τὸν Ρώμης Ὁρμίσδα, τὴν ὁποίαν παραθέτει ὡς ἐπιχείρημα ὁ συγγραφεὺς (σ. 124 - 125), ἀναγνωρίζεται μὲν ἡ ἀποστολικότης καὶ ἡ Πέτριος καταγωγὴ τοῦ θρόνου τῆς Ρώμης, ἀλλ' αὐτὸ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ σημαίνει παραδοχὴν τῶν παπικῶν ἀξιώσεων.

Ἄλλ' αἱ ἀνωτέρω ἀντιρροήσεις ἢ ἐπιφυλάξεις δὲν δύνανται νὰ ἀμφισβητήσουν τὸ πνεῦμα ἀντικειμενικότητος τοῦ συγγραφέως, τὸ ὁποῖον διαφαίνεται εἰς τὸ βιβλίον ἐν τῷ συνόλῳ του.

Πολὺ δὲ περισσότερον πρέπει νὰ ἐκτιμηθῇ τοῦτο, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι παρόμοια θέματα, ἀπτόμενα τῶν σχέσεων Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξαν συχνὰ ὀλισθηρὸν ἔδαφος διὰ παλαιότερους Ρωμαιοκαθολικούς συγγραφεῖς.

X. ΠΑΤΡΙΝΕΑΗΣ

M. Ἰ. Μανούσακα, Χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Ἀθῆναι 1958, σελ. 28.

Ἡ νέα ἐργασία τοῦ κ. Μανούσακα εἶναι ἀνατύπωσις μετὰ προσθηκῶν τοῦ ἄρθρου του περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν μονῶν τοῦ Ἁθῶ εἰς τὸ Συμπλήρωμα τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ συνήθους ἄρθρου ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πρέπει νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς τοὺς ἐρευνητάς. Ὁ μεγάλος βιβλιογραφικός του πλοῦτος ἰδίως, τὸ καθιστᾷ μοναδικὸν βοήθημα δι' ὅλους ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ χειρόγραφα καὶ τὸ ἀρχαιολογικὸν ὕλικόν τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

Τὸ ὅλον ἄρθρον διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον